

Explaining the role of geographical factors and geopolitical components in shaping geopolitics relations (with a critical and new approach)

Mostafa Mazaheri¹, Hassan Kamran Dastjerdi², Qiuomars Yazdanpanah Dero³, Mahmood Vasegh⁴

1-Ph.D of Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

2- Professor of Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

3-Associate Professor of Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

4- Associate Professor of Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

Received: :26 August 2023

Accepted: 15 October 2023

Extended Abstract

Introduction

Relationship between countries in the world system is affected by various factors. The study of the theories of different thinkers, suggests that the relationship between powers and states is formed by based on many components and variables. In the meantime Geographical and geopolitical elements are important substrates for the formation of geopolitics relations at regional, trans-regional and global levels, Therefore the importance of geopolitical relations in advancing the goals and policies of countries and geographical areas is undeniable Because how countries and powers influence and benefit from their peripheral developments, in addition to their national power and their regional situation, depends largely on the geographical and geopolitical realities, the type of relationships and the quality of their interactions with other actors. The present research has two theoretical and applied goals. The theoretical goal is to increase knowledge and contribute to the theorizing field of political Geography and geopolitical knowledge studies And Its most important practical purpose is also to help to compile a practical analytical-theoretical model regarding geopolitical relations in regional, trans-regional and global scales.

Methodology

This article is a fundamental and developmental theory in terms of nature and is descriptive - analytical in terms of content. The required information has been collected using the library method (books, articles and treatises) and its conclusions have been made in a qualitative and inferential method.

Results and Discussion

Many factors play a role in the formation of geopolitical relations, in order to identify these components and explain the comprehensive model to present the model of geopolitical relations, the theories of various thinkers (twelve thinkers) expressed at different times were evaluated. it was found that at least more Of the ten indicators, they are effective in shaping geopolitical relations at the regional, peripheral and global levels. In the proposed theories of geopolitical relations in various scales, one or more geographical and geopolitical components have been emphasized and are basically uniaxial, while various elements have an influence on the formation and evolution of different types of geopolitical relations. Under the influence of the

---

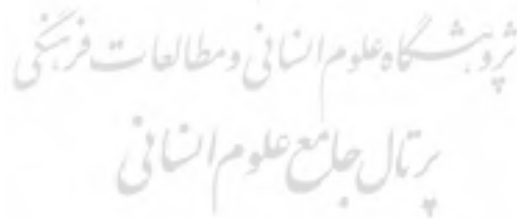
. Corresponding Author (Email: kyazdanpanah@ut.ac.ir).

three main elements of geopolitical relations, namely: geography, politics and power, certain patterns of geopolitical relations (interactive, competitive, confrontational, continuity, influence and dominance) are formed in various regional, extra-regional and global scales. Among the mentioned levels, the regional level is more important. Among the mentioned models: interactive, competitive relations, dominance relations, influence relations, are the result of the thoughts of experts in different eras, and the geopolitical stability and continuity relation is one of the achievements of the present research. In this article, the effective components in creating geopolitical relations have been identified in the relevant theories. Although these factors still play a role in the formation of geopolitical relations, they are more focused on the centrality of conflict, tension, geopolitical crises and geopolitics of war, and in fact, it is a classic and traditional view of geopolitical relations. While the geopolitical factors of relations should be in agreement with the current conditions of the regional and global geopolitical system and be a comprehensive model to explain the pattern of geopolitical relations of countries.

Conclusion

In the current research, in addition to reviewing and criticizing past theories and research related to geopolitical relations, a new model was proposed in geopolitical relations, and new factors and components in the formation of relations were identified. The results of the research findings indicate that new factors and elements are involved in the formation of geopolitics relations Which in addition to geographical and geostrategic conditions The is on the geoeconomic components, geopolitics of resource, geopolitics of identity, geopolitics of tourism, geopolitics of globalization and the geopolitics of cyberspace between regions and countries emphasize.

Key words: Geographical and geopolitical factors, Geopolitics relations, Regional, Trans-regional, Global.

تبیین نقش عوامل جغرافیایی و مولفه های ژئوپلیتیکی در شکل گیری روابط ژئوپلیتیک (با رویکرد انتقادی و نو)

مصطفی مظاهری - دانش آموخته دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

حسن کامران دستجردی - استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

کیومرث یزدان پناه درو^۱ - دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

محمود واثق - دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۰۴

چکیده

روابط بین بازیگران سیاسی در نظام ژئوپلیتیک جهانی از عوامل گوناگونی متأثر است. بررسی نظریات اندیشمندان مختلف حاکی از آن است که روابط قدرت ها و کشورها براساس مولفه های زیادی شکل می گیرد. عناصر جغرافیایی و ژئوپلیتیکی از بسترهای مهم شکل گیری روابط ژئوپلیتیک در سطوح منطقه ای، فرامنطقه ای و جهانی هستند، لذا اهمیت روابط ژئوپلیتیکی در پیشبرد اهداف و سیاستهای کشورها و مناطق جغرافیایی انکار ناپذیر است چون نحوه تأثیر گذاری و بهره مندی کشورها از تحولات پیرامونی خود، علاوه بر قدرت ملی و اوضاع منطقه ای آنها، تا میزان بسیار زیادی مبتنی بر واقعیت های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی، نوع روابط و کیفیت تعاملات آنها با سایر بازیگران بستگی دارد. با توجه به چنین اهمیتی، مقاله حاضر با روش تحلیلی- تبیینی و رویکرد انتقادی، ضمن بیان دیدگاه های موجود در نظریات پیشین ذکر شده، به دنبال شناسایی و بررسی کارکرد عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیکی جدید در شکل گیری انواع روابط ژئوپلیتیکی و ارائه مدل نو برای تبیین الگوی روابط ژئوپلیتیک است، نتایج یافته های پژوهش، بیانگر این نکته است که عوامل جدیدی در شکل گیری روابط ژئوپلیتیک، شناسایی شده اند که علاوه بر عناصر جغرافیایی و ژئواستراتژیک، بر محوریت مولفه های ژئواکونومیک، ژئوپلیتیک هویت، توسعه گردشگری، جهانی شدن و ژئوپلیتیک فضای مجازی تأکید دارد.

واژگان کلیدی: عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیکی، روابط ژئوپلیتیک، منطقه ای، فرامنطقه ای، جهانی.

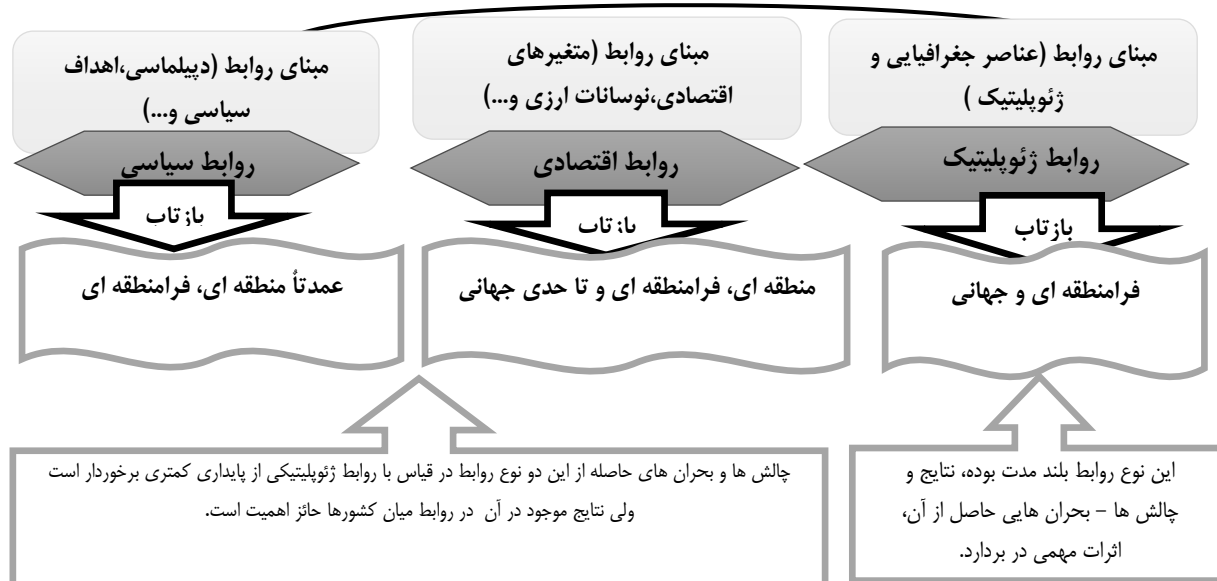
۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری آقای مصطفی مظاهری به راهنمایی نویسندگان دوم و سوم و مشاوره نویسنده چهارم در دانشگاه تهران می باشد
E: kyazdanpanah@ut.ac.ir نویسنده مسئول

مقدمه

با توجه به پویایی و دینامیک بودن نظام ژئوپلیتیک منطقه ای و جهانی در زمانی خاصی از تاریخ، قدرت های جهانی و منطقه ای در تعیین سیاست ها و تحولات مربوطه نقش آفرینی کردند و با وجود نسبی بودن مولفه قدرت، این تغییر و دگرگونی در چرخه قدرت و رقابت، همواره بستر ساز ظهور بازیگران جدید با فرمول تازه ای، در سطح نظام ژئوپلیتیک منطقه ای، پیرامونی (فرامنطقه ای) و جهانی شده است. بدیعی است که هر چه کانون رقابت بر روی عناصر جغرافیایی باشد این تنش ها و ستیزها، از پایداری بیشتری برخوردار خواهند بود. کشورها برای از بین بردن یا تقلیل این تنش ها، راهی جزء در پیش گرفتن روابط مسالمت آمیز و حتی در برخی مواقع با اتکای بر روابط رقابت آمیز و قهر آمیز، با یکدیگر ندارند تا با تکیه بر مولفه های جغرافیایی، بستر را برای شکل گیری و تحکیم روابط و رسیدن به منافع ملی خود فراهم کنند. نکته ای که حائز اهمیت فراوان است زمینه ها و عوامل شکل دهنده روابط ژئوپلیتیکی بر مبنای ترکیب عناصر جغرافیا، سیاست و قدرت است. در واقع کشورها عمدتاً براساس واقعیت های جغرافیایی- ژئوپلیتیکی و قدرت ملی، اهداف ملی خود را برای رسیدن به منافع ملی در استراتژی های منطقه ای و جهانی ترسیم می کنند، چون آگاهی از رفتار سایر بازیگران برای اتخاذ راهبردهای اصولی در راستای تعمیم منافع ملی کشورها اهمیت زیادی دارد در نتیجه شناسایی عوامل جغرافیایی و مولفه های ژئوپلیتیکی و اتخاذ الگوی خاصی از روابط ژئوپلیتیک برای بازیگران سیاسی از اهمیت شایان توجهی برخوردار خواهد بود. این عوامل بر مبنای رویکردها و نظریات مطرح شده، مورد شناسایی و بررسی قرار خواهد گرفت. لذا پژوهش حاضر با هدف دانش افزایی در چهارچوب مطالعات جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک و با رویکردی اکتشافی، ضمن بررسی و نقد نظریات گذشته (در نظریات مطرح شده در خصوص روابط ژئوپلیتیکی، اصولاً صاحب نظران بر یک و یا چند مولفه جغرافیایی و ژئوپلیتیکی تأکید داشتند در حالی که در شکل گیری و تکامل انواع مختلف روابط ژئوپلیتیکی، عناصر های متنوعی تأثیر دارند) به دنبال معرفی شاخص های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی جدید در ایجاد روابط ژئوپلیتیک و ارائه مدل نو برای تبیین الگوی روابط ژئوپلیتیک است.

مبانی نظری

مفهوم روابط ژئوپلیتیک: ژئوپلیتیک، جهان بینی قدرت است. ژئوپلیتیک در سطح خود تعیین می کند که چه چیزی برای آن ارزش دارد و چه چیزی ارزش ندارد (Dugin, 2000: 18). ژئوپلیتیک به تحلیل روابط (یا سیاست) بین المللی، براساس محتوای جغرافیایی آن می پردازد (Scholvin, 2016: 4). روابط ژئوپلیتیک روابطی هستند که بین کشورها و بازیگران سیاسی بر پایه ترکیب عناصر سیاست، قدرت و جغرافیا برقرار می شوند. در شکل گیری هرگونه رابطه بین بازیگران، عنصر سیاست، در قالب بازیگر سیاسی، یا اراده ای که به ماهیت رابطه شکل می دهد و نیز اقدامات و کنش هایی که توسط بازیگر انجام می شود، پدیدار می گردد. عنصر قدرت در شکل دادن به الگو و ماهیت رابطه و نگرش بازیگران نسبت به هم تجلی پیدا می کند. عنصر جغرافیا نیز نقش بستر ساز را ایفا کرده و انگیزه های لازم برای شکل گیری اراده سیاسی رابطه، تجلی فضائی رابطه و نیز تأثیرگذاری بر سطح قدرت بازیگر را سبب می شود (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۳۶۳-۳۶۲). در رابطه با چگونگی تعامل قدرت های بزرگ یک منطقه با یکدیگر باید گفت که این مهم تابعی از شکل ساختار قدرت در سطح منطقه است (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۶: ۶).

شکل ۱. گونه های متفاوت روابط بین کشورها و قدرت ها

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱)

نکته قابل توجه این است که روابط ژئوپلیتیک در سطوح مختلف منطقه ای، پیرامونی و جهانی، تحت تأثیر رفتار بازیگران در الگوهای گوناگون شکل می گیرد و کشورها بسته به قدرت ملی خودشان، فرصت ها و تهدیدات موجود، الگو خاصی از روابط ژئوپلیتیکی را در پیش می گیرند. با توجه به آنکه مولفه قدرت، امری نسبی و متغیر است، لذا این ساختار از دگرگونی و پویایی برخوردار است.

ساختار روابط ژئوپلیتیک منطقه ای: ساختار روابط ژئوپلیتیک منطقه ای بین دولت های نظام، تابعی از جایگاه و منزلت ژئوپلیتیک آنها در منطقه و سطح قدرت ملی آنها نسبت به یکدیگر است. روابط سطوح مختلف سلسله مراتب قدرت در نظام منطقه ای، در اشکال مختلف همگرایی و واگرایی یا مسالمت آمیز و خصومت آمیز قابل مشاهده است (حافظ نیا و همکاران، ۱۳۸۳:۱۰۴). نظام منطقه ای در درجه اول محصول چگونگی تعامل قدرت های بزرگ یک منطقه با یکدیگر است (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۶:۶).

جغرافیدانان سیاسی مناطق را به عنوان ملی یا فراملی توصیف می کنند (Gallaher et al, 2009:221). منطقه گرایی باید هم از منظر درونی و هم از دیدگاه بیرونی مطالعه و بررسی شود، از دیدگاه درونی: منطقه گرایی و جهان گرایی با هم آمیخته و در هم تنیده شده اند، ولی از منظر بیرونی: منطقه گرایی (منطقه سازی) توسط بازیگران مختلف سیاسی شکل گرفته و تکامل پیدا می کند. در واقع منطقه گرایی فعلی به عنوان چشم انداز جدید سیاسی شناخته می شود که بازیگران آن در ابعاد گوناگون امنیتی، هویتی و توسعه تجارت، فعال هستند (Soderbaum, 2011:4).

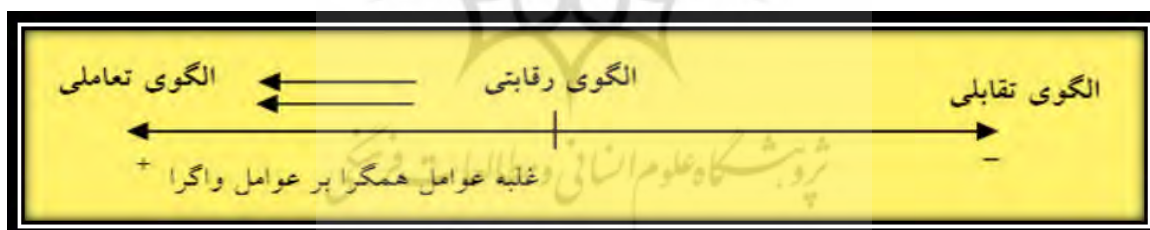
ساختار روابط ژئوپلیتیک پیرامونی: در سطح پیرامونی روابط قدرت براساس سطح قدرت ملی و وزن ژئوپلیتیک کشور یا کشورهای مسلط نظام منطقه ای با سایر بازیگران و مداخله گران نظام پیرامونی شکل می گیرد، ممکن است کیفیت روابط بین بازیگران نظام منطقه ای با نظام پیرامونی (همانند روابط در درون مناطق ژئوپلیتیک) در طیفی از تعامل

(بالاترین سطح روابط ژئوپلیتیک) تا سلطه (پایین ترین سطح روابط ژئوپلیتیک) و براساس سطح قدرت ملی و وزن ژئوپلیتیک آنها شکل گیرد (حسین پور پویان، ۱۳۹۰: ۶۸-۶۷). این سطح قدرت ملی در مناطق مختلف به صورت های متنوع خود نمایی می کند و قدرت ها بسته به وزن ژئوپلیتیک خودشان و منافع ملی، الگوهای خاصی از روابط را در مناطق ژئوپلیتیک پیش می گیرند. لذا هر منطقه ای که اهمیت شایان توجهی داشته باشد، بیشتر در معرض خود نمایی و دخالت قدرت های پیرامونی (فرامنطقه ای) و جهانی قرار خواهد گرفت.

ساختار روابط ژئوپلیتیک جهانی: ژئوپلیتیک انتقادی، تعادل فضایی قدرت را با تاکید بر چگونگی ایجاد نابرابری در روابط قدرت در سیستم جهانی مورد بررسی قرار می دهد (Gallaher et al, 2009:64). در نظام جهانی بازیگران به سوی ارزشهای جمعی و بین المللی تغییر گرایش می دهند و سازمان جهانی پدید آمده به تنهایی قدرتی بیش از قدرت هر یک از بازیگران کسب می کند (روشندل، ۱۳۸۷: ۱۱۲). بالاترین سطح روابط قدرت روابطی است که در سطح جهانی شکل می گیرد (حسین پور پویان، ۱۳۹۰: ۶۹). کیفیت قدرت در نظام جهانی مهمترین عامل تمایز قدرت ها است. بر این مبناء، نظام جهانی از سلسله مراتب قدرت تشکیل شده است. قدرت و مکانیسم توزیع آن، موجب تحول موقعیت بازیگران می شود که نتیجه آن تحول در نظام جهانی و تغییرات مربوط به آن است. به عبارت دیگر کیفیت توزیع قدرت، نوع ساختار نظام جهانی را مشخص می نماید.

انواع روابط ژئوپلیتیک: روابط ژئوپلیتیک بین بازیگران به شکل سلطه و استیلا، تعامل و تعادل، نفوذ و رقابت و تقابل شکل می گیرد. این پنج شکل ساختار روابط ژئوپلیتیک در ذیل ترسیم شده است:

رابطه تعاملی: رابطه ای مبتنی بر برابری قدرت، منافع ملی مشترک بین حداقل دو واحد سیاسی که لزوماً از برابر نسبی قدرت ملی و وزن ژئوپلیتیک برخوردار نیستند (حسین پور پویان، ۱۳۹۰: ۱۱۹).

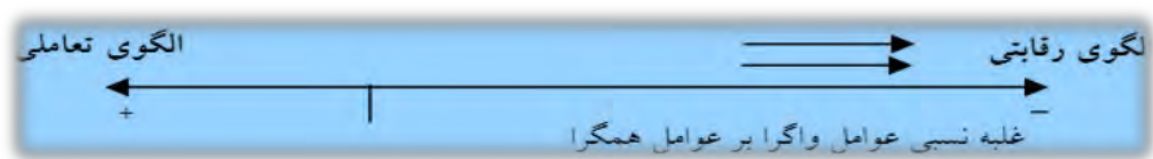

شکل ۲. الگوی تعاملی

منبع: (حسین پور پویان، ۱۳۹۰: ۱۱۹)، {تنظیم، نویسندگان: ۱۴۰۱}

ارزش ها، عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیکی رابطه تعاملی، ارتباط و مناسبات بین کشورها و قدرتها را به سمت همکاری و رابطه مسالمت آمیز هدایت می کند. نتیجه آنکه بنیان های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی روابط بین بازیگران، هماوایی زیادی پیدا کرده و آنها را به سمت تعامل و همگرایی بیشتر سوق می دهد.

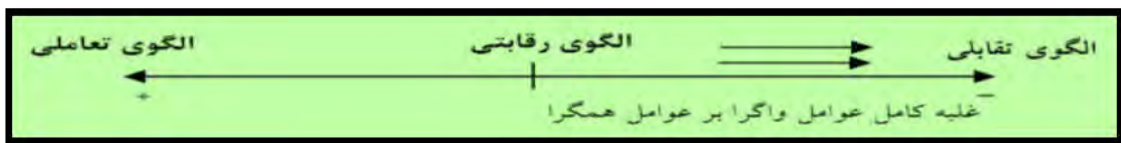
رابطه رقابتی: بین رابطه بر پایه برابری نسبی قدرت بین بازیگران شکل می گیرد. بازیگرانی که براساس منافع متعارض با هم رقابت می کنند تا حریف را از دستیابی به فرصت ها بازدارند (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۳۷۰). در این الگو، ارتباط بازیگران بین دو الگوی تعامل و تقابل قرار دارد. طوری که رقابت آنها می تواند یک منطقه را به سوی همگرایی و یا واگرایی و بحران ژئوپلیتیکی سوق دهد.

شکل ۳. الگوی رقابتی

(منبع: حسین پور پویان، ۱۳۹۰:۱۲۰)، (تنظیم، نویسندگان: ۱۴۰۱)

رابطه تقابلی: زمانی شکل می‌گیرد که منافع متعارض بین بازیگران از اهمیت بالاتری برخوردار شده تا حدی که رقابت بین آنها از حد متعارف بین المللی خارج شده است (حسین پور پویان، ۱۳۹۰:۱۲۱). وقتی کشمکش بین بازیگران از حالت عادی خودش خارج شود طوری که عناصر واگرا بر عوامل همگرا غلبه پیدا کند، رابطه تقابلی شکل گرفته که چالش‌ترین رابطه از روابط ژئوپلیتیکی است.

شکل ۴. الگوی تقابلی

(منبع: حسین پور پویان، ۱۳۹۰:۱۲۱)، (تنظیم، نویسندگان: ۱۴۰۱)

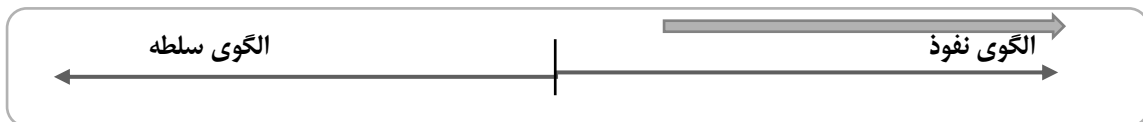
رابطه سلطه: این شکل رابطه، خصمانه و یک طرفه از سوی بازیگر قدرتمند است که بر رفتار بازیگر ضعیف اعمال می‌شود. قدرت‌های بزرگ به شیوه‌های گوناگونی بر بازیگران ضعیف تسلط پیدا می‌کنند و آنها وادار به پذیرش سیاستها و رفتار خودشان، می‌کنند.

شکل ۵. الگوی سلطه

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱)

رابطه نفوذ: این رابطه ناشی از عدم تعادل قدرت بین بازیگران است. بازیگر قوی سعی دارد با اتخاذ رویکردها و سیاست‌های خاص، مواضع خود را بر رفتار سایر بازیگران تحمیل کند. لذا در راستای نیل آمدن به اهداف خودش به روش‌های گوناگون، متوسل می‌شود.

شکل ۶. الگوی نفوذ

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱)

رابطه تداوم و ثبات ژئوپلیتیکی: همچنین از دیدگاه نویسندگان مقاله، الگویی از روابط ژئوپلیتیک را می توان متصور بود که عمدتاً در سطح منطقه ای ظرفیت شکل گیری دارد. منطقه ای که دوره گذار را سپری کرده و وارد مقطعی شده است که قادر به تنظیم تعاملات و مدیریت صحیح روابط منطقه ای است. در واقع منطقه در این حالت، از موقعیت بحرانی و انزوا خارج شده و براساس غلبه مولفه های همگرا در حال حرکت و تکامل است که در حالت شدید این همگرایی به کمال ژئوپلیتیکی و خود آگاهی منطقه ای منجر خواهد شد که در این شرایط، کشورهای منطقه قدم در یکپارچگی و تثبیت روابط خواهند گذاشت و مدل روابط ژئوپلیتیکی آنها از تداوم و ثبات برخوردار خواهد بود. نمونه چنین روابطی در سطح کشورهای اروپایی و اعضای اتحادیه اروپا، مشاهده می شود، هر چند هنوز روابط آنها به مرحله ثبات و تداوم کامل نرسیده است. شایان ذکر است منظور از رابطه تداومی، همیشگی بودن روابط بین کشورهای منطقه نیست بلکه پایداری بیشتر آنها در قیاس با سایر الگوهای روابط ژئوپلیتیکی است. برای شکل گیری چنین روابطی، یک منطقه مستلزم مولفه های ذیل است: - زیر ساخت جغرافیایی و ژئوپلیتیک ممتاز، - کدها و علایق ژئوپلیتیکی مشترک، - بلوغ و خود آگاهی منطقه ای.

در مناطقی که از منظر ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیکی و ژئوکالچر، منافع مشترک و تهدیدات یکسان دارند، اعضای آن منطقه نیازمند یک انسجام و همگرایی منطقه ای برای رسیدن به یک نتیجه مطلوب، جهت نقش آفرینی در نظام ژئوپلیتیک پیرامونی و جهانی هستند، نایل آمدن به این شرایط و بهره برداری از مواضع استراتژیک یکسان، مستلزم بلوغ و خود آگاهی منطقه ای است. در این امر مهم، نقش بازیگران سیاسی منطقه، دستگاه دیپلماسی و جایگاه نخبگان - روشنفکران، حائز اهمیت است. این خود آگاهی منطقه ای، باعث خواهد شد که کدها و علایق ژئوپلیتیکی مشترک، مبنای ثبات و تداوم روابط ژئوپلیتیکی و تعاملات اعضای منطقه، قرار گیرد.

شکل ۷. الگوی تداوم و ثبات ژئوپلیتیکی

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱)

روش پژوهش

این مقاله از نظر ماهیت جزو پژوهش های نظری بنیادی- توسعه ای می باشد و از نظر محتوا توصیفی- تحلیلی است. اطلاعات مورد نیاز با استفاده از روش کتابخانه ای (کتب، مقالات و رساله) گرد آوری شده است و نتیجه گیری آن به صورت روش کیفی و استنباطی انجام گرفته است. جهت شناسایی عوامل جغرافیایی - ژئوپلیتیکی و تعیین مولفه های تشکیل دهنده هر یک از مدل های روابط ژئوپلیتیک، نظریات یازده اندیشمند مطرح در زمینه جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی و روابط بین الملل و نیز پژوهش های دو محقق ایرانی، مورد بررسی قرار گرفت. لذا برای تعیین برخی از شاخص های شکل گیری روابط ژئوپلیتیک، نظریات فوق به عنوان منابع پایه مورد استفاده پژوهش قرار گرفته است در ادامه بر مبنای یافته های پژوهش، عوامل جدیدی در شکل گیری روابط ژئوپلیتیک، شناسایی شده اند که از نوآوری مقاله حاضر است سپس بر اساس شاخص های ذکر شده در نظریات محققان گذشته و نیز عوامل جدید مطرح شده در این پژوهش، مدل نو روابط ژئوپلیتیک ارائه خواهد شد.

بحث و یافته ها

در شکل گیری روابط ژئوپلیتیکی، عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیکی نقش دارند که این عوامل توسط اندیشمندان مختلف مطرح شده اند که به آنها اشاره می شود، ضمناً مولفه های دیگری توسط نویسندگان مقاله شناسایی شده اند که در ادامه به آن اشاره خواهد شد:

عناصر جغرافیایی: جغرافیا همواره نقش مهمی در امور بشر داشته است. به هویت و تاریخ حکومت های ملت پایه تجلی خاصی بخشیده و به توسعه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آنها کمک کرده یا مانع پیشرفت آنها شده است و نقش مهمی در مناسبات بین المللی آن حکومت ها ایفاء کرده است (Griffiths et al, 2002:120). ارزش های جغرافیایی فرصت هایی هستند که مطلوب بازیگران سیاسی اعم از فردی یا گروهی (بدون واسطه یا نیابتی) واقع می شوند زیرا اول آنها می توانند تولید کننده قدرت باشند، دوم کاربری آنها می تواند به سلب قدرت رقبا منجر شود. سوم تأمین کننده نیازهای حیاتی و منافع جمعی و فردی می باشند (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۵۶). مسلم است این عناصر جغرافیایی از کشوری به کشوری دیگر متفاوت است. لذا کشوری که از موقعیت جغرافیایی مساعدی برخوردار باشد، اثر گذاری بیشتری بر تحولات مناطق پیرامونی خود خواهد داشت. مولفه های جغرافیایی مهم و موثر در شکل گیری روابط ژئوپلیتیک عبارتند از: الف) موقعیت جغرافیایی و راهبردی، ب) عامل مجاورت، ج) تعداد همسایگان، کیفیت و کمیت آن.

موقعیت جغرافیایی و راهبردی: برخی از نویسندگان، موقعیت جغرافیایی یک کشور را مهمترین رکن قدرت ملی آن کشور به شمار آورده اند. موقعیت جغرافیایی هر کشور کل سیاست نظامی و اقتصادی و نگرش سیاسی آن کشور را تحت تأثیر قرار می دهد (روشندل، ۱۳۸۷: ۷۱). وضعیت جغرافیایی و قدرت نظامی، عناصر اساسی ارزش استراتژیک نظامی یک کشور را تشکیل می دهد (Erguvenc, 1998:2). پیکربندی (موقعیت جغرافیایی) و ژئوپلیتیک قاره ها یک عامل تعیین کننده در تکامل و موفقیت اقتصادی مناطق مختلف جهان بود (Kuperman, 2018:1) پایداری ابر قدرت ها تا اندازه زیادی به چگونگی اتخاذ سیاست های آنها در حوزه های جغرافیایی مهم بستگی دارد (بوزان و ویور، ۱۳۸۸: ۲۱۱). یکی دیگر از موقعیت های جغرافیایی، فضای جغرافیایی حایل است. یکی از مهمترین کارکردهای فضاهای حایل، حفظ منافع قدرت های بزرگ در عرصه جهانی و منطقه ای است (احمدی، ۱۳۹۲: ۱۷۴). در کل می توان گفت که تأثیر

عوامل جغرافیایی و اقلیمی بر رفتارهای سیاسی، گرایشی است قدیمی که ریشه در تاریخ بشر دارد؛ مثلاً، به اعتقاد ارسطو، مردم و محیط آن‌ها جدایی ناپذیرند و مردم همواره از شرایط جغرافیایی تأثیر می‌پذیرفته‌اند (دوئرتی و همکاران، ۱۳۷۲:۱۰۳).

عامل مجاورت (همسایگی): امنیت دولت-کشورها از نظر تهدیدهای پیرامونی، از جمله تابعی از تعداد دولت‌های همجوار است (کریمی پور و همکاران، ۱۳۸۰:۱۸۱). فاکتور مرز مجموعه امنیت منطقه‌ای، نشان از اهمیت مجاورت در دیدگاه بوزان است. اهمیت مجاورت به این دلیل است که بیشتر کشورها نگران همسایگان خود می‌باشند تا کشورهای دیگر که از آن‌ها فاصله زیادی دارند (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۶:۵). بدون تردید این نگرانی در خیلی از مسائل وجود دارد، از بحث صادرات و واردات کالا گرفته تا امنیت منطقه‌ای، بحران‌های زیست محیطی و... لذا مولفه مجاورت خواسته یا ناخواسته در ایجاد ارتباط و شکل‌گیری الگوهای مختلف روابط، بین کشورهای همسایه اثر گذار است و کشوری می‌تواند از این روابط به نحو مطلوب بهره‌برد که شناخت واقعی از اوضاع پیرامونی خود داشته باشد.

همسایگان (کیفیت و کمیت آن): کم و کیف همسایگان با توجه به سیاست خارجی متفاوت کشورها، احتمال تنش و اختلاف میان آنها را بالا می‌برد. با گذشت زمان، رفتارها و برخوردهای همسایگان با یکدیگر، منجر به ایجاد الگوی تاریخی می‌شود و همین‌الگو است که در یک منطقه جغرافیایی مشخص، مناطق جدا از هم و کاملاً مشخص را ایجاد می‌کند (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۶:۵). تعداد و کیفیت همسایگان از منظر توسعه یافتگی برای کشورها حائز اهمیت فراوان است. چون برقراری روابط و کنار آمدن با یک همسایه به مراتب راحت‌تر است از کنار آمدن با همسایگان متعدد. همچنین داشتن همسایگانی با وزن ژئوپلیتیکی بالا، اوضاع مناسب سیاسی، اجتماعی و... در تأمین ثبات - امنیت منطقه‌ای و توسعه منطقه‌ای موثر خواهد بود.

عوامل ژئوپلیتیک

در این بخش به بنیان‌های مهم و موثر ژئوپلیتیکی اشاره خواهد شد، این عوامل عبارتند از:
باراستراتژیک فضا و مکان‌های جغرافیایی: مکان‌های جغرافیایی برتر در هر منطقه از زمین یا فضا در اختیار هر کشوری باشند به راحتی رسیدن به اهداف فعلی و آتی آن کشور را تضمین می‌کنند (حسین پور پویان، ۱۳۹۰:۱۱۳). نه تنها زمینه جغرافیایی یک کشور، بلکه چگونگی برداشت آن از این زمینه نیز بر جهت‌گیری سیاست خارجی آن تأثیر گذار است (کوهن، ۱۳۸۸:۴۸۹). هنوز فضای جغرافیایی در ایجاد قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی نقش اساسی دارند در واقع این صحنه ژئوپولیتیک است که به یک بازیگر و قدرت سیاسی فرمول و نوع استراتژی را توصیه می‌کند (Collins, 1998:291). در کل پیوند استراتژیک فضاهای جغرافیایی زمانی مورد پشتیبانی است که به این اهداف کالانتر کمک نماید (کریمی پور و همکاران، ۱۳۹۷:۳۶).

ایدئولوژی حکومت‌ها: ایدئولوژی بسط دادن قدرت حکومت با سایر گروه‌های سیاسی همفکر و متجانس (رسمی و غیررسمی) در خارج از مرزهای کشور است. از این رو ایدئولوژی نوعی راهنما برای سیاستمداران است و کنش و رفتار آنها را هدایت می‌کند (عالم، ۱۳۷۳:۸۴). آنگاه که ایدئولوژی مبنای رقابت میان قدرت‌ها باشد، چیره ساختن ایدئولوژی مورد نظر بر جهان هدف قرار می‌گیرد (مجتهدزاده، ۱۳۹۱:۱۴۹).

ایدئولوژی به کشورها کمک می کند تا روی تعادل و هم ترازی برجسته خاصی متمرکز شوند و بدین طریق هم دستی را موفقیت آمیز سازند (لیک و همکاران، ۱۳۹۲:۲۰۷). نکته حائز اهمیت این است که نگرش حاکمان یک کشور و ایدئولوژی حاکم بر آنها، در پذیرش و مقبولیت منطقه ای - جهانی و نحوه روابط آنها با دنیای پیرامون تأثیر دارد. **گروه بندی منطقه ای:** یکی از عوامل مهمی که می تواند موجب توسعه روابط سیاسی - اقتصادی بین کشور شود، گروه بندی های منطقه ای است. موقعیت جغرافیایی بر مرزهای امنیتی کشور تأثیر دارد. به همین دلیل است که بیشتر کشورهای اروپایی برای حفظ امنیت خود به پیمان های منطقه ای پیوسته اند (روشندل، ۱۳۸۷:۲۵). عوامل گوناگونی در ایجاد گروه بندی نقش دارند (سیاسی، زیست محیطی و...) هر چه این عوامل بر مبنای ژئوپلیتیکی باشد، گروه بندی موجود، بقای بیشتری خواهد داشت.

وزن ژئوپلیتیکی: وزن ژئوپلیتیکی واقعیت دهنده قدرت ملی است که در مجموع اهمیت موقعیت جغرافیایی، انسانی، اقتصادی، نظامی، سیاسی و دیپلماتیک کشور (یا یک قدرت) را تا آن اندازه بالا برد که آن کشور یا آن قدرت را در معادلات ژئوپلیتیکی جهانی یا منطقه ای صاحب نقش سازد (مجتهدزاده، ۱۳۹۲:۱۱۱). این مفهوم نسبت مستقیمی با منزلت ژئوپلیتیکی کشور در سیستم منطقه ای و جهانی پیدا می کند (حافظ نیا، ۱۳۸۵:۱۱۱-۱۱۰).

کد ژئوپلیتیکی: کد ژئوپلیتیکی، دستور کار عملیاتی سیاست خارجی یک کشور است که در ورای مرزهای خود در ارتباط با دیگران به کار گرفته می شود (Taylor, 1994:330). تدوین کد ژئوپلیتیک جهانی، خاص قدرت های جهانی است (عزتی، ۱۳۸۱:۳۶۷). کدهای ژئوپلیتیک اساس سیاست خارجی کشورها را تشکیل می دهد (امیری، ۲۲۸:۱۳۹۶). در حقیقت مبنای شکل گیری روابط ژئوپلیتیک بین قدرت ها و کشورها، براساس کدها و استراتژی هایی تعیین شده، خواهد بود.

سایر عوامل ژئوپلیتیک

براساس دستاوردهای پژوهش حاضر، عوامل دیگری در شکل گیری روابط ژئوپلیتیک شناسایی شده اند که عبارتند از:

شکل ۸. عوامل ژئوپلیتیک در روابط کشورها

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱)

مولفه های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی که به صورت مستقیم و غیر مستقیم، توسط صاحب نظران و اندیشمندان مختلف در نظریاتی و مطالبی که ارائه کرده اند و بیشتر به برخی از آنها اشاره شد، در جدول ذیل به صورت خلاصه آورده شده است:

جدول ۱. مولفه های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی شکل گیری روابط از دیدگاه اندیشمندان

صاحب نظران	عوامل جغرافیایی و مولفه های ژئوپلیتیکی
مکیندر	موقعیت جغرافیایی و راهبردی - همسایگان - کدهای ژئوپلیتیک - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی - ایدئولوژی حکومت ها - گروه بندی منطقه ای.
ماهان	موقعیت جغرافیایی و راهبردی - کدهای ژئوپلیتیک - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی.
اسپایکمن	موقعیت راهبردی - کدهای ژئوپلیتیک - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی - ایدئولوژی حکومت ها - گروه بندی منطقه ای.
سورسکی	موقعیت جغرافیایی و راهبردی - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی.
هانتینگتون	کدهای ژئوپلیتیک - وزن ژئوپلیتیک - ایدئولوژی حکومت ها - گروه بندی منطقه ای.
کوهن	موقعیت جغرافیایی و راهبردی - همسایگان - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی - عامل مجاورت و همسایگی - گروه بندی منطقه ای.
کانتوری و اشپیگل	همسایگان - موقعیت جغرافیایی و راهبردی - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی - بار استراتژیک منطقه ای - گروه بندی منطقه ای.
لیک و مورگان	موقعیت جغرافیایی و راهبردی - عامل مجاورت و همسایگی - تعداد همسایگان - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی - گروه بندی منطقه ای.
والرشتاین	موقعیت جغرافیایی و راهبردی - همسایگان - کدهای ژئوپلیتیک - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی - ایدئولوژی حکومت ها - گروه بندی منطقه ای.
برژنسکی	موقعیت جغرافیایی و راهبردی - همسایگان - کدهای ژئوپلیتیک - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی - عامل مجاورت و همسایگی - گروه بندی منطقه ای.
مدلسکی	ایدئولوژی حکومت - موقعیت جغرافیایی و راهبردی - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی - گروه بندی منطقه ای.
رضا حسین پور پویان	موقعیت جغرافیایی و راهبردی - همسایگان - کدهای ژئوپلیتیک - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی - منابع جغرافیایی منازعات و همکاری ها - گروه بندی منطقه ای.
مهدی موسوی شهیدی	همسایگان - کدهای ژئوپلیتیک - وزن ژئوپلیتیک - رویکرد امنیتی - منابع فسیلی - عامل زیست محیطی - عامل تاریخی و تمدنی - تنگه های بین المللی - رودخانه های بین المللی.

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱).

در نظریاتی که توسط صاحب نظران بیان شده است مهمترین عناصر جغرافیایی و ژئوپلیتیکی که در شکل گیری انواع مختلف روابط ژئوپلیتیکی (با زیر بنای ژئواستراتژیکی، ژئواکونومیکی، هیدروپولیتیکی و...) نقش دارند، استخراج شده اند. ولی همان طور که گفته شد علاوه بر این مولفه ها، شاخص های دیگری در شکل گیری انواع مختلف روابط ژئوپلیتیکی نقش دارند که توسط نویسندگان مقاله، شناسایی شده اند که در ادامه توضیح داده می شود:

ژئوپلیتیک منابع:

ستون فقرات روابط در نظام ژئوپلیتیک منطقه ای و جهانی، بر اساس اهداف و منافع ملی شکل می گیرد و آنچه منافع ملی بر مبنای آن تعریف و دنبال می شود، دسترسی به فرصت های ژئوپلیتیک منابع اعم از معنوی، مادی، طبیعی، انسانی و... است.

شکل ۹. مدل مفهومی ژئوپلیتیک منابع

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱)

جغرافیدانان سیاسی به طور کلی بر سه کانون درگیری تمرکز می کنند: قلمرو، منابع یا ایدئولوژی. در بسیاری موارد، تضادها و تعارضات ناشی از ترکیب این سه عامل است (Gallaher et al, 2009:234). منابع طبیعی در صنعت نقش اساسی دارد (عزتی، ۱۳۸۲: ۱۰۵-۷۸). ولی منابع اصلی، منابع انرژی و مواد معدنی استراتژیک هستند (Anderson, 1998:4). منابع انرژی در سیاست های ملی و بین المللی نقش تعیین کننده ای پیدا نموده است و الگوهای رقابت، همکاری، همگرایی و واگرایی را در عرصه بین المللی شکل داده است (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۲). تا سال ۲۰۵۰ انرژی نفت و گاز جایگاه ویژه ای در استراتژی قدرت های صنعتی خواهند داشت، لذا قرن حاضر را قرن ژئوآکونومی با محوریت انرژی می نامند و بدین ترتیب نظام بین الملل به سوی رقابت های اقتصادی کشانده می شود و زیربناهای ژئواستراتژیک به ژئوآکونومیک تغییر شکل می دهند (عزتی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۴).

یکی دیگر از منابع مهم، نیروی انسانی کشورها است: تعداد و کمیت جمعیت یک کشور بدون شک با قدرت آن ارتباط دارد (سیف زاده، ۱۳۶۸: ۱۴۴). در تحلیل سیاسی - جغرافیایی، انسان کیفی مورد توجه است، یعنی انسانی که از مهارت بالایی برخوردار بوده، به تعبیر دیگر، آنچه در توسعه نقش دارد، جمعیت کیفی است (عزتی، ۱۳۸۲: ۱۰۵-۷۸).

راه های ارتباطی (ژئوپلیتیک دسترسی): یکی از مسائل اساسی در حوزه مولفه اقتصادی به زیربناهای کارآمد و ظرفیت آنها بر می گردد. بدون شک در تعمیق پیوند بین کشورها، راه ها نقش اساسی بازی می کنند (کریمی پور و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۶). موقعیت یک کشور تنها از حیث اقلیمی حائز اهمیت نیست بلکه از نظر دسترسی به دریاها و راه های ارتباطی نیز دارای اهمیت است (روشندل، ۱۳۸۷: ۷۳). طبیعی است که کشورهای از منظر فضایی و بسترهای جغرافیایی ظرفیت های متفاوتی برای توسعه دارند. در این میان، کشورهایی که دسترسی مستقیم به دریاها و آب های

آزاد اقیانوسی دارند از ظرفیت مناسب تری برای رسیدن به توسعه برخوردار هستند. در این کشورها، آمایش سرزمین بر اساس ظرفیت های ساحلی و دریایی ابزاری مهم و ایده آل برای تعریف و بازتعریف کاربری های زمین برای رسیدن به توسعه پایدار است (ویسی، ۱۴۰۱: ۴۶-۴۰). در واقع رقابت برای تسلط بر فضای این مناطق، علتی برای استراتژیک شدن آن ها است (کریمی پور و همکاران، ۱۳۸۰: ۱۸۵). رقابت بر سر کنترل نقاط حساس نظیر تنگه ها و آبراه ها در زمره منازعات استراتژیک قرار می گیرند. مشاخره ایران و امارات متحده عربی بر سر کنترل جزیره بسیار کوچک ابوموسی در تنگه هرمز و نیز مشاجرات میان انگلیس و اسپانیا بر سر تنگه جبل الطارق که اقیانوس اطلس را به دریای مدیترانه وصل می کند، نمونه هایی هستند که اهمیت استراتژیک آنها برای عبورکنندگان از مسیرهای دریایی از طرفین منازعه بیشتر است (Collins, 1998: 287- 290). در واقع ژئوپلیتیک، تجسم جهان به لحاظ مناطق جغرافیایی، منابع طبیعی و دسترسی به دریاها، توسط کشورهایی بود که در رقابت با سایر کشورها برای دست یابی به این مناطق و منابع در تلاش بوده و هستند (موسوی و همکاران، ۱۴۰۰: ۸۱۲).

تعلق ژئوپلیتیکی: تعلق ژئوپلیتیکی به نوعی، زیربنای علایق و منافع ملی کشورها را تشکیل می دهد (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۲۰). از آنجا که منافع مشترک و علایق ژئوپلیتیکی کشورها به مثابه فرصت هایی برای توسعه صلح و امنیت، هم کاری و همگرایی و افزایش منزلت ژئوپلیتیکی محسوب می شوند؛ این شرایط ایجاب می کند که کشورها با اتخاذ تدابیر و تدوین کدهای ژئوپلیتیک در برنامه های راهبردی خودشان، بتوانند فرصت ها و توانمند هایی بالقوه خود را در سطح منطقه ای و جهانی فعال کرده و از آنها در راستا منافع ملی خود بهره گیرند. در نتیجه منافع و تهدیدات یکسان و تعلقات ژئوپلیتیکی مشترک و در نقطه مقابل، کدهای ژئوپلیتیکی متضاد، بستر ساز شکل گیری انواع متنوعی از روابط ژئوپلیتیکی در نظام ژئوپلیتیک منطقه ای، فرامنطقه ای و جهانی خواهد بود.

شکل ۱۰. نسبت علایق و کدهای ژئوپلیتیکی با انواع روابط ژئوپلیتیک
منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱)

توریسم (ژئوپلیتیک گردشگری): گردشگری اثراتی را در درون و برون کشورها به جا می گذارد. گسترش صلح و امنیت بین المللی، گسترش مردم سالاری و غیره را در پی دارد. از نظر ژئوپلیتیکی و ژئوپلیتیک سرمایه، گردشگری مباحث نظری جدیدی را مطرح می کند که برخی از آنها رقابت آمیز است. و برخی موجب گسترش هم کاری های بین المللی می شود (دولت آبادی و همکاران، ۱۳۸۸: ۷۳). گردشگری به شدت روبه گسترش بوده و سرنوشت کشورها، روابط بین الملل و اقتصادهای ملی و جهانی را تحت الشعاع قرار داده است (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۳). به عنوان نمونه در آمریکای مرکزی: تعبیه و نهادینه سازی توسعه گردشگری از طریق یک روند همزمان یکپارچگی گردشگری منطقه ای صورت گرفته است. توسعه گردشگری و ادغام منطقه ای را می توان به عنوان فرآیندهای تقویت کننده متقابل مشاهده کرد (Ferguson, 2010:4-5). تردیدی نیست اگر گردشگری و ابعاد گوناگون آن توسعه و تکامل پیدا کند، اثرات مثبتی در ایجاد روابط مسالمت آمیز در مقیاس های محلی، ملی، منطقه ای، جهانی در برخواهد داشت.

فرهنگ (ژئوپلیتیک هویت): فرهنگ امروزه به اشکال مختلف در سیاست ملی و سیاست بین الملل نقش آفرینی می کند، نظریه های «برخورد تمدنها» و «گفتگوی تمدنها» خود منعکس کننده نقش آفرینی فرهنگ در روابط و مناسبات ابناء بشر می باشد (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۶). در عصر جدید روابط بین الملل، فرهنگ نقش متمایز، برجسته و قابل توجهی را در مسائل بین المللی، از هم کاری های منطقه ای و بین المللی گرفته تا ائتلاف های دوستی و دشمنی، ایفا می کند، نقش قدرت فرهنگ در تعیین روابط و نظم منطقه ای نیز قابل توجه است. نمونه بارز آن اتحادیه اروپا و عملکرد نسبتاً موفق آن از زمان تأسیس بوده است (جمشیدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۶). منطقه گرایی مجموعه ای از ادعاها یا هویتی است که منطقه بر اساس آن ایجاد شده است (Gallaher et al, 2009:221). ساختار ژئوکالچر جهانی، بیانگر موازیکی از نواحی فرهنگی کوچک و بزرگی است که محصول تعامل های مکانی - فضایی قدرت فرهنگی اند که در طول و به موازات یکدیگر حرکت می کنند (امیری، ۱۳۹۶: ۱۷۱). بنابراین، جوامعی که با دیپلماسی فرهنگی و تبادل ارزش ها در برقراری روابط خود با دیگران تلاش کنند، در عرصه منطقه ای و جهانی موفق تر خواهند بود.

جهانی شدن: روند جهانی شدن ملت های دنیا را به سمت همگرایی سوق داده است. با هر چرخش زیبا نمای جهانی، الگوی روابط میان کشورها سریع تر از آن تغییر می یابد که نهادهای ملی بتوانند آن را جذب و هضم کنند (هنته و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۹۱). رستاخیز منطقه گرایی هم نتیجه و هم علت روند جهانی شدن است. زیرا تغییرات ساختاری پدید آمده در جهانی شدن تولید که بر خاسته از پیشرفت فناوری هستند ترتیبات همگرایی منطقه ای را برای گسترش بازارها، جذاب تر و ماندگار تر ساخته است (همان: ۲۵۰). جهانی شدن به عنوان یک فرآیند تاریخی است که به دلیل پیشرفت و انقلاب در فناوری ارتباطات و اطلاعات فراهم آمده است و سامانه های ارتباطی و اطلاعاتی همچون تلفن، ماهواره، اینترنت و ... زمینه ساز تحقق آن به مثابه یک فرآیند محسوب می گردد. در چنین مفهومی، جهانی شدن محصول فشردگی زمان و مکان، بریدن فضای زندگی مشترک اجتماعی از مکان، هم جواری و پیچیدگی انسان می باشد که در پیدایش فرهنگ مشترک نمود می یابد (احمدی یقین و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۱۴). آثار جهانی شدن عبارتند از: الف) به هم پیوستن روز افزون اقتصادهای ملی که می تواند صلح ناشی از هم کاری های جهانی را گسترش دهد. ب) اقتصادی شدن جهان ژئوپلیتیک به جای ایدئولوژیک بودن آن که می تواند بر گسترش صلح و امنیت در جهان موثر افتد (مجتهدزاده، ۱۳۹۱: ۲۸۶). امروزه جهانی شدن از حوزه اقتصاد فراتر رفته است و ابعاد مختلفی به خود گرفته است (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۶۸). در حوزه اقتصادی مهمترین پیامد امنیتی جهانی شدن نامتقارن، برقراری پیوندهای استراتژیک از نوع

کارکردی بین مناطق ژئواکونومیکی است (قاسمی، ۱۳۹۰: ۳۴۷). جهانی شدن شدت یافتن روابط اجتماعی با گستره جهانی است که مکان‌ها موقعیت‌های متمایز را به گونه‌ای به یکدیگر پیوند می‌دهد (همان: ۳۳۳). بطور کلی پدیده جهانی شدن یک واقعیت انکارناپذیر در مقطع کنونی است که اثرات مثبت و منفی زیادی در ابعاد گوناگون دارد.

ژئوپلیتیک فضای مجازی: ژئوپلیتیک در فرآیند توسعه خود همگام با انقلاب اطلاعات به ویژه ظهور اینترنت با حوزه جدیدی مواجه شد که تحت عنوان ژئوپلیتیک فضای مجازی شناخته می‌شود (احمدی یقین و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۱۴). فضای مجازی دارای امکانات و ویژگی‌هایی است که از منظر ژئوپلیتیک دارای معنی بوده و در فرایند رقابت بازیگران سیاسی و حکومت‌ها و نیز نقش‌آفرینی در تولید قدرت و مناسبات آن در سیستم‌های جهانی و منطقه‌ای به کار می‌رود این ویژگی‌ها و امکانات به شرح زیر می‌باشد: - دسترسی جهانی و جابجایی اطلاعات در مقیاس وسیع، بین مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی، - مبادله پیام، ایده و ارزش بین ملت‌ها، دولت‌ها، شرکت‌ها و بازیگران عرصه‌های مختلف، - پیوند تمامی انسان‌ها، گروه‌ها، اجتماعات، سازمان‌ها، شرکت‌ها و دولت‌ها در سطح جهان و شکل‌گیری ائتلاف‌ها و هم‌کاری‌ها، - ابراز وجود و نمایش هویت‌های میکرو و ماکرو در سراسر جهان، - بهره‌گیری از فضای مجازی برای ستیز، جنگ، رقابت و تهاجم نظامی، تروریستی و امنیتی علیه رقبای دشمنان، - تولید قدرت و تسریع روند توسعه ملی کشورها و تغییر موقعیت و منزلت ژئوپلیتیکی در سیستم‌های منطقه‌ای و جهانی. ویژگی‌های مزبور، فضای مجازی و شبکه اینترنت آن را از نظر ژئوپلیتیک معنی‌دار می‌کند که تبیین آن به گسترش ژئوپلیتیک در فضای مجازی می‌انجامد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۲۳-۳۲۲). ژئوپلیتیک فضای مجازی بدون آنکه از اهمیت رقابت‌های کلاسیک قدرتی بکاهد یا آن را انکار کند، بعد تازه‌ای به رقابت قدرت‌ها بخشیده که با امکانات و شرایط پدید آمده در جهان پست مدرن سازگار است (مجتهدزاده، ۱۳۹۱: ۸۰).

تبیین الگوی روابط ژئوپلیتیک: عوامل زیادی در شکل‌گیری روابط ژئوپلیتیک نقش دارند، جهت‌شناسایی این مولفه‌ها و تبیین مدل جدید برای ارائه الگوی روابط ژئوپلیتیک، نظریه‌های اندیشمندان گوناگون (یازده اندیشمند) که در زمان‌های مختلف بیان شده است مورد ارزیابی قرار گرفت که مشخص شد حداقل بیش از ده شاخص در شکل‌دهی روابط ژئوپلیتیک در سطوح منطقه‌ای، پیرامونی و جهانی، موثر هستند، عناصر مطرح شده در بین نظریات اندیشمندان مختلف مانند اسپایکمن، مدلسکی و... که در ادوار گذشته بیان شده اند از رسایی کامل در شکل‌گیری روابط ژئوپلیتیک در مقطع کنونی برخوردار نیستند، برای اینکه در نظریات مطرح شده روابط ژئوپلیتیکی در مقیاس‌های گوناگون، بیشتر بر یک و یا چند مولفه جغرافیایی و ژئوپلیتیکی تأکید شده است و اصولاً تک‌محوری بوده، در حالی که در شکل‌گیری و تکامل انواع مختلف روابط ژئوپلیتیکی عناصر متنوعی تأثیر دارند. همچنین عوامل یاد شده در نظریات آنها عمدتاً بر درگیری، منازعه، بحران‌های ژئوپلیتیکی، مسائل امنیتی و جنگ بین کشورها و مناطق جغرافیایی گوناگون متمرکز است. مثلاً برخی از صاحب‌نظران (مکیندر، سورسکی و...) شکل‌گیری روابط را بر اساس برابری قدرت و منافع متعارض دانسته اند به طوری که مواضع ژئوپلیتیک آنها مبتنی بر ارباب و تهدید و در حالت شدید به شکل رویارویی‌های نظامی و اتمی خودنمایی می‌کند. این در حالی است که روابط قدرت‌ها و کشورها، منحصراً در مسائل نظامی و ژئواستراتژیک نیست، بلکه موضوعات هویتی و ایدئولوژیکی و رقابت‌های ژئواکونومیکی نیز در مواجهه کشورها و رقابت آنها موثر است. ضمناً عمده نظریات ذکر شده مرتبط با روابط ژئوپلیتیک در راستای منافع حکومت‌های خودی، ارائه شده است در صورتی که روابط کشورها در مکان‌ها و زمان‌های مختلف از الگوها و شرایط خاصی تبعیت می‌کنند. از طرفی دیگر نسبت به

میزان گذاری این مولفه ها و تحت تأثیر سه عنصر اصلی روابط ژئوپلیتیک یعنی: جغرافیا، سیاست و قدرت، الگوهای خاصی از روابط ژئوپلیتیک (رابطه تعاملی، رقابتی، تقابلی، تداومی، نفوذ و رابطه سلطه) در مقیاس های گوناگون منطقه ای، فرامنطقه ای و جهانی شکل می گیرد که در بین سطوح یاد شده، سطح منطقه ای اهمیت بیشتری دارد چون ایجاد روابط سازنده و رسیدن به همگرایی، در سطح منطقه ای از سطح پیرامونی و جهانی آسانتر است لذا هر منطقه ای که اهمیت زیادی داشته باشد، بیشتر در معرض خود نمایی و دخالت قدرت های پیرامونی و جهانی قرار خواهد گرفت.

شایان توجه است که اثر گذاری شرایط جغرافیایی و ژئوپلیتیکی در ایجاد روابط ژئوپلیتیک به یک اندازه نیست بلکه بسته به نوع روابط شکل گرفته، تأثیر این مولفه ها متفاوت است، این مولفه ها طبق دیدگاه نویسندگان مقاله به دو قسمت اصلی و فرعی تقسیم می شوند و عناصر مهم تر از سایر عوامل تفکیک داده شده است، منظور از عوامل اصلی: اثر گذاری بیشتر آنها در قیاس با عوامل فرعی در شکل گیری روابط ژئوپلیتیکی است. عوامل فرعی: یا تأثیر کمی در ایجاد روابط یاد شده دارند و یا اینکه اصلاً به تنهایی نقش خاصی ندارند، نقش این عوامل در شکل گیری انواع روابط ژئوپلیتیکی و نیز مدل جدید روابط ژئوپلیتیک در ادامه آورده می شود:

رابطه تعاملی: مولفه های گوناگونی در شکل گیری این الگو نقش دارند، ضمناً عوامل ژئوپلیتیک مطرح شده در روابط بین کشورها و مناطق مختلف، به یک میزان تأثیر ندارند، در کل عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیکی موثر در شکل گیری رابطه تعاملی عبارتند از:

شکل ۱۱. عوامل اصلی الگوی تعاملی

شکل ۱۲. عوامل فرعی الگوی تعاملی

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱)

رابطه رقابتی: در رابطه رقابتی که ماهیت اصلی آن کسب قدرت و چیرگی بر رقبا و دستیابی به منافع است الگو رابطه بر اساس برابری نسبی قدرت بین بازیگران در سطوح منطقه ای، فرامنطقه ای و جهانی شکل می گیرد. عوامل موثر در شکل گیری رابطه رقابتی عبارتند از:

شکل ۱۴. عوامل فرعی الگوی رقابتی

شکل ۱۳. عوامل اصلی الگوی رقابتی

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱)

رابطه تقابلی

این الگو زمانی شکل می گیرد که کدها و علایق ژئوپلیتیکی متضاد بین بازیگران بر اهداف و منافع مشترک آنها غلبه دارد. حتی این منافع متعارض در حالت شدید به برخورد و منازعه بین بازیگران منجر می شود در حقیقت الگو تقابلی نامطلوب ترین شکل روابط ژئوپلیتیکی است. عوامل اصلی و فرعی جغرافیایی و ژئوپلیتیکی تأثیرگذار در رابطه تقابلی عبارتند از:

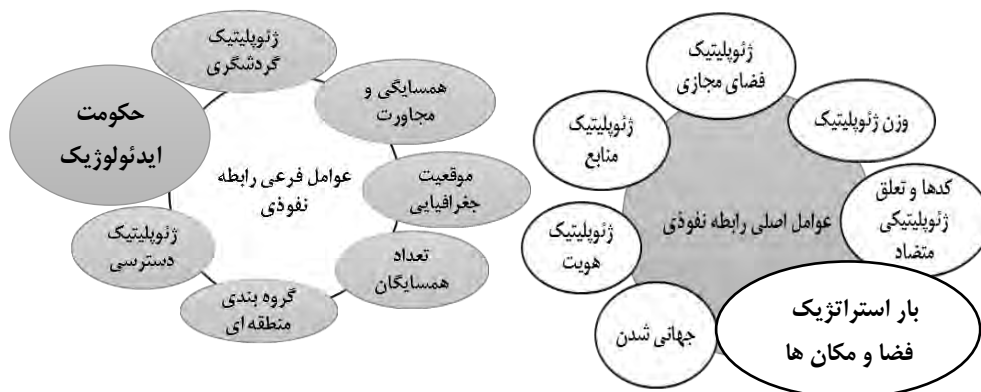

شکل ۱۶. عوامل فرعی الگوی تقابلی

شکل ۱۵. عوامل اصلی الگوی تقابلی

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱).

رابطه نفوذی: رابطه نفوذ ناشی از نابرابری قدرت بین بازیگران است. بازیگر قوی سعی دارد با اتخاذ روش های گوناگون، علی الخصوص با استراتژی نرم، مواضع خود را بر رفتار سایر رقبا تحمیل کند. عوامل اصلی و فرعی اثر گذار در شکل گیری رابطه نفوذی عبارتند از:

شکل ۱۷. عوامل اصلی الگوی نفوذی

شکل ۱۸. عوامل فرعی الگوی نفوذی

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱).

رابطه سلطه

این شکل رابطه، یک طرفه از سوی بازیگر قدرتمند است که بر رفتار بازیگر ضعیف اعمال می شود. سلطه می تواند به شیوه های مختلف اعمال شود مانند سلطه فرهنگی، اقتصادی و ... در رابطه سلطه کشورهای قوی تر بر بازیگران ضعیف تسلط پیدا کرده و آنها را مجبور به پذیرش خواسته های خود می کنند، عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیکی موثر در تشکیل این الگو عبارتند از:

شکل ۱۹. عوامل اصلی الگوی سلطه

شکل ۲۰. عوامل فرعی الگوی سلطه

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱).

رابطه تداوم و ثبات ژئوپلیتیکی: این رابطه عمدتاً در سطح منطقه ای ظرفیت شکل گیری دارد. منطقه ای که دوره تنش و بحران را طی کرده و براساس زیر ساخت جغرافیایی و ژئوپلیتیک مساعد، توانایی ایجاد تعاملات و مدیریت صحیح روابط منطقه ای را دارد و با تکیه بر مولفه های همگرا (کدها و منافع مشترک) در حال حرکت و تکامل است که در حالت شدید این همگرایی به خود آگاهی منطقه ای منجر خواهد شد که در این شرایط، کشورهای منطقه قدم در همبستگی و تثبیت روابط خواهند گذاشت و مدل روابط ژئوپلیتیکی آنها از تداوم و ثبات برخوردار خواهد بود. عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیکی موثر در رابطه تداومی عبارتند از:

شکل ۲۱. عوامل اصلی الگوی تداومی

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱)

شکل ۲۲. عوامل فرعی الگوی تداومی

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱).

مدل جدید روابط ژئوپلیتیک

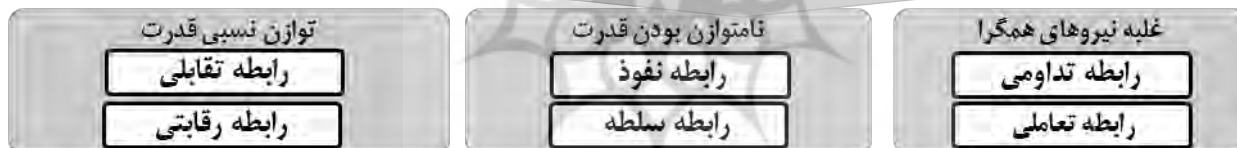
بنیان های شکل گیری روابط ژئوپلیتیک

مولفه های جغرافیایی و عوامل ژئوپلیتیک موثر در شکل گیری روابط ژئوپلیتیک

موقعیت جغرافیایی و راهبردی - همسایگی و مجاورت - تعداد و کیفیت همسایگان - بار استراتژیک فضاها و مکانها - وزن ژئوپلیتیکی - کدهای ژئوپلیتیک - تعلق و علائق ژئوپلیتیک - گروه بندی منطقه ای - ایدئولوژی حکومت - ژئوپلیتیک دسترسی - ژئوپلیتیک منابع - ژئوپلیتیک هویت - ژئوپلیتیک گردشگری -

انواع روابط ژئوپلیتیکی

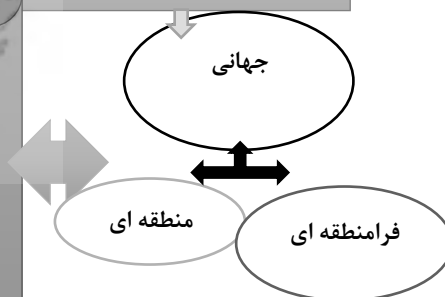

کارکرد

مقیاس شکل گیری

غلبه عوامل همگرا: الگو شکل گرفته این روابط از نوع تداومی و تعاملی و تا حدی رقابتی خواهد بود. در نتیجه شاهد توسعه روابط، صلح و ثبات، افزایش همکاری، شکل گیری اتحادیه ها و برقراری روابط عمدتاً مسالمت آمیز و تا حدودی رقابت آمیز در مقیاس منطقه ای، فرامنطقه ای و جهانی خواهیم بود.

غلبه نیروهای واگرا: الگو شکل گرفته از نوع رابطه رقابتی، نفوذ، سلطه و تقابلی خواهد بود. نتیجه: کاهش همکاری ها، تشدید تضادها و تنش ها، افزایش بحران و منازعات، اجتماع وقوع جنگ، استعمار کشورها و شکل گرفتن روابط رقابت آمیز و خصومت آمیز در سطح منطقه ای، فرامنطقه ای و جهانی.

شکل ۲۳. مدل جدید روابط ژئوپلیتیک

منبع: (یافته های پژوهش، ۱۴۰۱)

نتیجه گیری

روابط ژئوپلیتیکی که در اشکال گوناگون و اصولاً مقیاس فراکشوری (منطقه ای - فرامنطقه ای و جهانی) و بر پایه ترکیب سه عنصر اصلی روابط ژئوپلیتیک یعنی: جغرافیا، سیاست و قدرت شکل می گیرد عبارتند از: رابطه تعاملی، رابطه رقابتی، رابطه تقابلی، رابطه سلطه، رابطه نفوذ و رابطه ثبات و تداوم. آنچه در این میان حائز اهمیت است شناسایی زمینه ها و عوامل شکل گیری روابط ژئوپلیتیک در الگوهای مختلف است. با بررسی نظریات اندیشمندان جغرافیای سیاسی، روابط بین الملل و سایر حوزه های مربوطه در ارتباط با مولفه های شکل دهنده روابط ژئوپلیتیک، به این نکته می رسیم که عوامل مذکور، عمدتاً حاصل تولید فکری و اندیشه صاحب نظران ادوار گذشته است و این محققان بر یک و یا چند عامل تأکید داشتند، مانند مکیندر و سورسکی که با تأکید بر مولفه های چون بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی و کدهای ژئوپلیتیک، با رویکردی ژئواستراتژیکی به روابط قدرت ها اشاره کرده اند یا والراشتاین بر اساس عواملی چون وزن ژئوپلیتیک و گروه بندی منطقه ای با نگرش اقتصاد محور به تبیین روابط کشورها پرداخته است. سایر اندیشمندان دیگر مانند مدلسکی، برژینسکی، هانتینگتون و ... با تکیه بر مولفه های چون: موقعیت جغرافیایی و راهبردی - همسایگان - کدهای ژئوپلیتیک - وزن ژئوپلیتیک - بار استراتژیک فضاها و مکان های جغرافیایی - ایدئولوژی حکومت ها - گروه بندی منطقه ای، به شکل گیری روابط ژئوپلیتیک اشاره کردند. این در حالی است که در شکل گیری و تکامل انواع مختلف روابط ژئوپلیتیک، عناصری متنوعی تأثیر دارند، چون مولفه های یاد شده حاکم بر روابط ژئوپلیتیک، تحت تأثیر عناصر گوناگون قرار می گیرد که باید در بستر زمانی و قلمرو جغرافیایی خاصی مورد شناسایی و بررسی قرار گیرد، نکته ای که شایان توجه است اینکه مدل های مطرح شده با آنکه در جای خود ارزشمند است ولی عاری از نقص نیستند، چون عناصر و مولفه های جغرافیایی این مدل ها به صورت کلی بیان شده است و جامع نیست. در مقاله حاضر، مولفه های جدید اثر گذار در ایجاد روابط ژئوپلیتیک، شناسایی شده اند. واضح است که چشم اندازهای روابط ژئوپلیتیک بین بازیگران سطح اول نظام جهانی و بازیگران فرامنطقه ای و منطقه ای، دارای شرایط پیچیده ای است که ریشه در جغرافیا و ژئوپلیتیک کشورها و نفوذ قدرت ها قرار دارد، چون نظام جهانی بر تلاش استیلا جویانه و سلطه خواهی بازیگران مبتنی است و بازیگران گوناگون و قدرتمند تلاش می کنند به رهبری آن نایل آیند و از روش های مختلف سعی می کنند قدرت خود را نسبت به سایر رقبا دیکته کنند.

در بین الگوهای یاد شده روابط ژئوپلیتیک: رابطه تعاملی، رقابتی، رابطه سلطه، رابطه نفوذ، حاصل اندیشه های صاحب نظران در ادوار مختلف می باشد، رابطه تقابلی توسط رضا حسین پور پویان، محقق ایرانی ذکر شده است و رابطه ثبات و تداوم ژئوپلیتیک، از دستاوردهای پژوهش حاضر می باشد. در پژوهش صورت گرفته توسط رضا حسین پور پویان، با اینکه الگو های مطرح شده، کامل تر شده است و عناصر جغرافیایی و ژئوپلیتیک روابط، شناسایی و به بحث گذاشته شده است ولی این عوامل با اینکه هنوز هم در شکل گیری روابط ژئوپلیتیک، نقش دارند ولی بیشتر بر محوریت منازعه، تنش، بحران های ژئوپلیتیک و ژئوپلیتیک جنگ متمرکز است و در واقع نگاه کلاسیک و سنتی به روابط ژئوپلیتیک است. در حالی که عوامل ژئوپلیتیک روابط، باید با شرایط کنونی نظام ژئوپلیتیک منطقه ای و جهانی، همخوانی زیادی داشته و تا مدل کامل تری برای تبیین الگو روابط ژئوپلیتیک باشد. همچنین در مقاله ای که توسط پژوهشگرانی ایرانی (مهدی موسوی شهیدی و همکاران) نگارش شده است، بسترهای و زمینه های روابط ژئوپلیتیک در ابعاد ژئوآکونومیک، هیدروپلیتیک و ژئوکالچر، شناسایی و مورد بحث قرار گرفته است و نکات جدیدی در ارتباط با روابط ژئوپلیتیک ارائه

شده است ولی به مولفه های اثر گذار در شکل گیری مدل های روابط ژئوپلیتیکی (روابط تعاملی، تقابلی و...) اشاره نشده است. در واقع، این مولفه ها در ایجاد انواع روابط ژئوپلیتیک، از همدیگر تفکیک داده نشده اند و نیز در مقاله مزبور به بسترهای ژئواستراتژیکی و تحولات فضای مجازی و جهانی شدن در شکل گیری روابط ژئوپلیتیک، اشاره ای نشده است. فرجام سخن آنکه در پژوهش حاضر، علاوه بر بررسی و نقد نظریات گذشته و پژوهش های داخلی مرتبط با روابط ژئوپلیتیک و نیز ارائه مدل نو روابط ژئوپلیتیک، عوامل و مولفه های جدیدی در شکل گیری روابط، شناسایی شده اند که علاوه بر مسائل ژئواستراتژیکی و موضوعات زیست محیطی، بر محوریت مباحث ژئواکونومیک، صلح، ثبات، امنیت، توسعه و همگرایی قرار دارند که در عصر فضای مجازی و تحولات جهانی شدن، روابط ژئوپلیتیکی کشورها را دگرگون کرده است.

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله که مستخرج از رساله دکتری است، حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) امیری، هاشم (۱۳۹۶). ژئوپلیتیک، دیپلماسی و رفتار قدرت ها، تهران: نشرکانی مهر.
- ۲) احمدی نوحدانی، سیروس (۱۳۹۲). الگویابی شخصیت سیاسی فضاهای جغرافیایی حایل، مورد مطالعه: ایران، رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی، به راهنمایی محمد رضا حافظ نیا، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۳) احمدی یقین، محمد رضا و یزدان پناه درو، کیومرث و واقع، محمود و نامی، محمد حسن (۱۴۰۱). نقش ژئوپلیتیک اطلاعات در طراحی استراتژی رزم مدرن با تاکید بر نظریه پیچیدگی - آشوب، فصلنامه جغرافیا، دوره ۲۰، شماره ۷۲، صص. ۱۳۵-۱۱۳.
- ۴) بوزان، باری و ویور، الی (۱۳۸۸). مناطق و قدرتها، تهران: انتشارات مطالعات راهبردی.
- ۵) جمشیدی، محمد حسین و نقدی، فرزانه (۱۳۹۶). فرهنگ به مثابه قدرت در روابط بین الملل {قدرت فرهنگ در برابر فرهنگ قدرت}، فصلنامه علمی پژوهشی سیاست جهانی، دوره ۶، شماره ۱، صص. ۴۶-۷.
- ۶) حافظ نیا، محمدرضا و کاویانی راد، مراد (۱۳۸۳). افقهای جدید در جغرافیای سیاسی، تهران: انتشارات سمت.
- ۷) حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۵). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی.
- ۸) حسین پور پویان، رضا (۱۳۹۰). تبیین الگوی روابط در مناطق ژئوپلیتیک (مطالعه موردی: شبه قاره هند)، رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی، به راهنمایی پیروز مجتهد زاده، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۹) دوثرتی، جیمز و فالتزگراف، رابرت (۱۳۷۲). نظریه های متعارض در روابط بین الملل، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران: نشر قومس.
- ۱۰) دولت آبادی، فیروز و یعقوب زاده، رحیم (۱۳۸۸). گردشگری فرهنگی و راهکارهای مناسب برای ارتقای آن در ایران، نشر: دانشگاه آزاد اسلامی.
- ۱۱) روشندل، جلیل (۱۳۸۷). امنیت ملی و نظام بین المللی، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۲) سلیمی، حسین و دهقانی فیروزآبادی، سید جلال و پور اسمعیلی، نجمیه (۱۳۹۶). مدل و تحلیل رابطه نظام منطقه ای و سیاست خارجی،
- ۱۳) فصلنامه بین المللی ژئوپلیتیک، دوره ۱۳، شماره ۳، صص. ۲۴-۱. https://journal.iag.ir/article_55805_05200acf4e1c2d6ecb8fccc071a95b.pdf
- ۱۴) سیف زاده، سیدحسین (۱۳۶۸). نظریه های گوناگون در روابط بین الملل، تهران: نشر سفیر.
- ۱۵) عزتی، عزت الله (۱۳۸۰). ژئوپلیتیک، چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.

- ۱۶) عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۲). ژئوپولیتیک در قرن بیست و یکم، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۷) عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۶). نظریه‌های جدید در جغرافیای سیاسی، تهران: انتشارات قومس.
- ۱۸) عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۹). ژئواستراتژی و قرن بیست و یکم، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۹) عزتی، عزت‌الله و وریج کاظمی، مریم و فرجی راد، عبدالرضا (۱۴۰۰). جایگاه ژئواکونومی روسیه در کشورهای خارج نزدیک، با تأکید بر نقش نفت و گاز، فصلنامه جغرافیا، دوره ۱۹، شماره ۷۱، صص. ۴۲-۲۳.
https://mag.iga.ir/article_249523_fb04aec0a58296e6ae492d314a884b8.pdf
- ۲۰) عالم، عبدالرحمان (۱۳۷۳). بنیادهای علم سیاست، تهران: نشرنی.
- ۲۱) قاسمی، فرهاد (۱۳۹۰). نظریه‌های روابط بین‌الملل و مطالعات منطقه‌ای، تهران: نشر میزان.
- ۲۲) کوهن، سوئل (۱۳۸۸). نظام ژئوپولیتیک جهانی، ترجمه عباس کاردان، تهران: انتشارات ابزار معاصر.
- ۲۳) کریمی پور، یداالله و کامران، حسن (۱۳۸۰). بستر جغرافیایی تهدیدهای بیرونی مطالعه موردی: حاشیه دریای مازندران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، دوره ۱۶، شماره ۶۲، صص. ۱۹۰-۱۷۹.
https://ensani.ir/article_20101129105030-10903-14.pdf
- ۲۴) کریمی پور، یداالله و عزیزی، امیر حمزه و ربیعی، حسین و متقی، افشین (۱۳۹۷). تبیین مولفه‌های ژئوپولیتیک اثرگذار بر پیوند استراتژیک کشورها مطالعه موردی، ایران و عراق، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، دوره ۱۸، شماره ۸۴، صص. ۳۹-۲۱.
<https://jgs.khu.ac.ir/article-1-2896-fa.pdf>
- ۲۵) لیک، دیوید و مورگان، پاتریک (۱۳۹۲). نظم‌های منطقه‌ای (امنیت‌سازی در جهانی نوین)، ترجمه جلال دهقانی فیروز آبادی، تهران: انتشارات مطالعات راهبردی.
- ۲۶) مویر، ریچارد (۱۳۷۹). درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی، ترجمه دره میر حیدر، تهران: نشر سازمان جغرافیایی.
- ۲۷) مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۱). فلسفه و کارکرد ژئوپولیتیک (مفاهیم و نظریه‌ها در عصر مجازی)، تهران: انتشارات سمت.
- ۲۸) مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: انتشارات سمت.
- ۲۹) موسوی، سید مهدی و زارعی، بهادر و پیشگاهی فرد، زهرا و بدیعی، مرجان و واثق، محمود (۱۴۰۰). تبیین نظری بسترها و زمینه‌های روابط ژئوپولیتیک و ارائه مدل پیشنهادی، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۵۳، شماره ۳، صص. ۸۳۲-۸۱۱.
https://jhgr.ut.ac.ir/article_75966_63555bd8f705bbb9695f9eb8909191b3.pdf
- ۳۰) ویسی، هادی (۱۴۰۲). توسعه منطقه مکران در گرو اتخاذ راهبرد دریایی و آمایش سرزمین، فصلنامه جغرافیا، دوره ۲۱، شماره ۷۷، صص. ۵۴-۳۱.
https://mag.iga.ir/article_705890_e87d80838a98603ae623bd542792a75e.pdf
- ۳۱) هتته، بوردن و آندارش، اینوتای و اوزوالدو، سونکل (۱۳۹۱). مقایسه منطقه‌گرایی (نتایجی برای توسعه جهان)، ترجمه علیرضا طیب، تهران: دفتر مطالعات سیاسی بین‌المللی وزارت خارجه.
- ۳۲) هتته، بوردن و آندارش، اینوتای و اوزوالدو، سونکل (۱۳۹۱). جهان‌گرایی و منطقه‌گرایی نو، ترجمه علیرضا طیب، تهران: دفتر مطالعات سیاسی بین‌المللی وزارت خارجه.
- 33) Anderson, E. Anderson, L. (1998). Strategic minerals: Resource Geopolitics and Global Geo-Economics, England, published by Wiley.
- 34) Amiri, H. (2017). Geopolitics, diplomacy and the behavior of powers, Tehran, Kani Mehr. [persian].
- 35) Ahmadi Nohdani, S. (2013). Modeling the political personality of the buffer geographical spaces, case of study: Iran, PhD dissertation in the field of political geography, under the guidance of Mohammad Reza Hafeznia, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University. [persian].
- 36) Ahmadi-e-Kejan, M. Yazdan Panah-daro, Q. & Vathiq, M. Nami, M. (2022). The role of information geopolitics in the design of modern warfare strategy with emphasis on complexity-chaos theory, Geography Quarterly, Vol. 20, No. 72, pp. 113-135. [persian].
- 37) Alam, A. (1994). Foundations of Political Science, Tehran: Nei Publishing. [persian].

- 38) Bozan, B. Weaver, E. (2009). Regions and Powers, Tehran, Strategic Studies Publications. [persian].
- 39) Collins, J. (1998). Military Geography , Washangton : Brassey press.
- 40) Cohen, S. (2009). Global Geopolitical System, translation: Kardan,A. Tehran: Contemporary Tools Publications. [persian].
- 41) Dugin, A. (2000). Foundations of Geopolitics, Moscow: Arctogaia.
- 42) Doherty, J. Faltzgraf, R. (1993). Conflicting Theories in International Relations, translated by Tayyib,A. and Vahid, B. Tehran: Nash Qoms. [persian].
- 43) Daulatabadi, F. and Yaqubzadeh, R. (2009). Cultural tourism and appropriate strategies for its promotion in Iran, Publisher: Islamic Azad University. [persian].
- 44) Erguvenc, S. (1998). Turkys Security Perceptions ,Perceptions Journal Of International Affairs, Vol. 3, No. 2, pp.1-5.
- 45) Ezzati, E. (2001). Geopolitics, Tehran: Samt Publications, first edition. [persian].
- 46) Ezzati, E. (2003). Geopolitics in the 21st century, Tehran: Samt Publications. [persian].
- 47) Ezzati,E. (2007). New theories in political geography; Tehran: Qoms Publications. [persian].
- 48) Ezzati, E. (2010). Geostrategy and the 21st century, Tehran: Samt Publications. [persian].
- 49) Ezzati, E. Warij Kazemi, M. & Faraji Rad, A. (2021). The position of Russia's geo-economy in the near foreign countries, with an emphasis on the role of oil and gas, Geography Quarterly, Vol. 19, No.71, pp. 23-42. [persian].
- 50) Flint, C. (2006). Introduction to Geopolitics, Routlegde.
- 51) Ferguson, L. (2010). Tourism Development and Regional Integration in Central America (ARI), strategic and international studies Elcano Newsletter.
- 52) Gallaher, C. Carl, T. ,& Mary, G. Alison, M. Peter, S. (2009). Key Concepts in Political Geography, Sage Publications Ltd London.
- 53) Griffiths, M. O'Callaghan, T. & Roach, S.(2002). International Relations, the Key Concepts, Second Edition. London and New York: Routledge.
- 54) Ghasemi, F. (2011). Theories of international relations and regional studies, Tehran: Mizan publishing house. . [persian].
- 55) Hafez Nia, M. (2006). Principles and Concepts of Geopolitics, Mashhad: Papli Publications. [persian].
- 56) Hafez Nia, M. Kaviani Rad, M. (2004). New horizons in political geography, Tehran: Samet Publications. . [persian].
- 57) Hosseinpour Pouyan, R. (2010). Explaining the pattern of relations in geopolitical regions (case study: Indian subcontinent), PhD dissertation in the field of political geography, under the guidance of Pirouz Mojtahedzadeh, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University . [persian].
- 58) Hatneh, B. Andaresh, I. & Oswaldo, S. (2012). Comparison of regionalism (results for the development of the world), translation: Alireza Tayeb, Tehran, Office of International Political Studies of the Ministry of Foreign Affairs. [persian].
- 59) Hatneh, B. Andaresh, I. & Oswaldo, S. (2012). Globalism and new regionalism, translated by: Alireza Tayeb, Tehran, International Political Studies Office of the Ministry of Foreign Affairs. [persian].
- 60) Jamshidi, M. Naqdi, F. (2016). Culture as power in international relations {The power of culture versus the culture of power}, World Politics Research Quarterly, Vol. 6, No. 1, pp. 7-46. [persian].
- 61) Kuperman, M. (2018). A model for the emergence of geopolitical division, United States, cornell university.
- 62) Karimipour, Y. Kamran, H. (2001). Geographical background of external threats, a case study: Mazandaran Sea Margin, Geographical Research Quarterly, Vol 16 , No 62, pp. 179-190. [persian].

- 63) Karimipour, Y. Azizi, A. & Rabiei, H. Motaghi, A. (2018). Explanation of the geopolitical components affecting the strategic link of countries, a case study; Iran and Iraq, Journal of Applied Research in Geographical Sciences, Vol. 18, No. 84, pp. 21-39. [persian].
- 64) Lake, D. Morgan, P. (2013). Regional orders (security in the modern world), translator: Jalal Dehghani Firouzabadi, Tehran: Publications of strategic studies. [persian].
- 65) Muir, R. (2000). A New Introduction to Political Geography, Translation: Dareh Mir Haider, Tehran, Geographical Organization Publishing. [persian].
- 66) Mojtahedzadeh, P. (2012). The philosophy and function of geopolitics (concepts and theories in the virtual age), Tehran: Samt Publications. [persian].
- 67) Mojtahedzadeh, P. (2002). political geography and geographic politics, Tehran: Samt Publications. [persian].
- 68) Mousavi, M. Zarei, B. & Pishgahi Fard, Z. Badiei, M. Vasegh, M. (2021). Theoretical explanation of the bases and contexts of geopolitical relations and presentation of the proposed model, human geography research quarterly, Vol. 53, No. 3 , pp. 811-832. [persian].
- 69) Roshandel, J. (2008). National Security and International System, Tehran: Samt Publications. [persian].
- 70) Söderbaum, F. (2011). Theories of Regionalism, University of Gothenburg Second and final version.
- 71) Scholvin, S. (2016). An Overview Of Concepts And Empirical Examples From International Relations, Institute of Economic and Cultural Geography, University of Hanover.
- 73) Salimi, H. Dehghani, F. Seyed, J. & Pourasmeili, N. (2016). Model and analysis of the relationship between the regional system and foreign policy. International Quarterly Journal of Geopolitics, Vol. 13, No. 3, pp. 1-24. [persian].
- 74) Seifzadeh, H. (1989). Different theories in international relations, Tehran, published by: Safir. [persian].
- 75) Taylor, P. (1994). Political Geography, England, Longman's Science and Geography Press.
- 76) Veisi, H. (2023). Development of Makran region depends on the adoption of maritime strategy and land development, Geography Quarterly, Vol. 21, No. 77, pp. 31-54. [persian].